CONTRIBUȚIA SLUJITORILOR ARTEI PSALTICE LA ALCĂTUIREA TIPICULUI FOLOSIT ÎN PREZENT

Conf. univ. dr. DIMITRIOS K. BALAGEORGOS
Universitatea Națională și Kapodistriană din Atena

Dimitrios K. BALAGEORGOS (n. 1966), profesor, bizantinolog, interpret și dirijor, a studiat teologia și muzica la Universitatea din Atena, unde a obținut și titlul de doctor, cu teza: *Tradiția psaltică a Akolouthiai și relația sa cu Tipiconul bizantin secular* (publicată la Atena în 2011). Este conferențiar la Departamentul de Muzicologie al Universității din Atena. A susținut cursuri și seminarii de istorie, morfologie, și paleografie bizantină la Atena, Tirana, Thyateira și Londra. A publicat peste 40 de lucrări (monografii, articole, comunicări științifice, articole enciclopedice, eseuri) referitoare la diferite teme (teoretice, morfologice istorice) în volume colective și reviste de specialitate. A participat la congrese de muzică bizantină în Grecia și străinătate. În 2004 a fondat, în orașul natal, societatea artistică *Trikkis Melodoi*, al cărei ansamblu coral îl dirijează, cultivând și promovând arta psaltică prin participarea la diferite evenimente muzicale, publicarea de CD-uri etc. Desfășoară o intensă activitate de cercetare teoretică, istorică, practică și estetică a muzicii bizantine din întreaga zonă culturală a creștinismului ortodox. Participă la un program de catalogare a manuscriselor din Muntele Sinai. Este membru activ al unor asociații științifice: Institutul de Muzicologie Bizantină/Atena, Societatea Internațională pentru Muzică Bisericească Ortodoxă/Joensuu, Societatea Americană de Muzică Bizantină și Imnologie/Pittsburgh.

REZUMAT

Lucrarea este o încercare de a contura istoria Tipicului pe baza informațiilor oferite de îndelungata și neîntrerupta tradiție psaltică și de manuscrisele muzicale. Autorul și-a propus să răspundă la întrebări privind felul în care s-a păstrat Tipicul până în zilele noastre, când au început primele consemnări ale regulilor tipiconale ale Catedralei Patriarhale și cine au fost autorii acestora, ce rol au jucat și în ce fel au contribuit protopsalții și alți slujitori ai Catedralei Patriarhale la elaborarea regulilor Tipicului. Lucrarea evidențiază mărturii valoroase și credibile aparținând unor muzicieni, savanți și cercetători ai artei psaltice, care relatează în textele lor numeroase aspecte importante legate de evoluția

acestei arte în mediul patriarhal, oferind totodată observații de mare interes despre contribuția cântăreților la stabilirea regulilor tipiconale.

Cuvinte cheie: rânduieli tipiconale, Catedrala Patriarhală, manuscrise muzicale, papadichie, tradiție psaltică

Introducere

Cultul ecleziastic este reglementat de o multitudine de canoane și norme liturgice, expuse în cartea numită Tipic. Tipicul se adresează celor implicați în ritualul bisericesc, oferindu-le schema sau structura cultului și asigurând astfel săvârșirea corectă a serviciului divin, cu evitarea oricăror interferențe subiective. Încă din secolul al IV-lea, când formele de cult erau în curs de cristalizare, și până în prezent, forma Tipicului nu a fost una fixă și rigidă, ci într-o permanentă transformare, păstrând unele elemente și eliminându-le pe altele, și adaptându-se în permanență la nevoile vremurilor și ale locurilor, precum și la problemele credincioșilor. Astfel, de-a lungul secolelor, cele două tradiții importante ale Tipicului liturgic (Tipicul de Constantinopol sau Tipicul catedral și Tipicul de la Ierusalim sau Tipicul monahal), în combinație cu alte tradiții locale (Alexandria, Antiohia, Sinai etc.), au dat naștere formei inițiale a unui Tipic unificat, rezultat din sinteza normelor cuprinse în cele două Tipicuri principale, realizată la Mănăstirea Studion din Constantinopol. În secolul al 15-lea, marcat de transformări profunde în spațiul civilizației bizantine, s-a finalizat sinteza formelor și normelor celor două Tipicuri, dând naștere Tipicului standard al Bisericii Ortodoxe, aflat în uz până în prezent. În esență, Tipicul monahal s-a impus în fața celui catedral, răspândindu-se în întreaga lume ortodoxă într-o asemenea măsură încât i s-a schimbat până și numele: Tipicul monahal al Mănăstirii Sf. Sava a fost redenumit Tipicul Marii Biserici a lui Hristos. Printre variantele locale ale acestui Tipic se numără Tipicul Muntelui Athos, cel al bisericilor slave, Tipicul din Patmos etc. Acest Tipic a constituit baza noului Tipic de Constantinopol, apărut în secolul al XIX-lea în cele două versiuni cunoscute, realizate de Constantin Byzantios și, respectiv, George Violakis, ambii fiind Protopsalți ai Catedralei Patriarhale din Fanar [34, pp. 11-12].

În comunicarea de față vom încerca să urmărim istoria acestui Tipic și să răspundem la întrebări precum: cum s-a păstrat acest Tipic până în zilele noastre, când au început și cine au fost autorii primelor consemnări ale regulilor tipiconale ale Catedralei Patriarhale, care au fost rolul și contribuția Protopsalților și ale altor slujitori ai Catedralei Patriarhale în conturarea și elaborarea regulilor Tipicului. Cercetarea noastră asupra acestor probleme și a altor aspecte ce ar putea rezulta din demersul nostru nu se va baza pe sursele liturgice și pe tradiția tipiconală, ci pe îndelungata si neîntrerupta tradiție psaltică și pe datele furnizate de manuscrisele muzicale. Prin studierea și conservarea conținutului manuscriselor muzicale, nu numai că vom acumula numeroase dovezi de interes major pentru muzicologia bizantină, dar vom scoate totodată la lumină informații importante despre Tipic. Aceste informații ne permit să recreăm magnifica și splendida viață cultică a Bisericii noastre, în cele două forme de organizare ale sale (parohială și monahală), și în același timp să reconstituim rânduielile tipiconale pentru diferitele slujbe religioase, deoarece aceste informații dezvăluie diferitele adăugiri sau eliminări efectuate în timpul proceselor anterioare de sinteză. În paralel, există mărturii valoroase și credibile aparținând unor muzicieni, savanți și cercetători ai artei psaltice, care relatează în textele lor numeroase aspecte importante legate de evoluția acestei arte în mediul patriarhal, oferind totodată observații de mare interes despre contribuția cântăreților la stabilirea regulilor tipiconale.

Rânduielile tipiconale în manuscrisele muzicale

Pe la mijlocul secolului al XIV-lea a apărut un nou tip de manuscrise muzicale, numite *Akolouthiai* sau Papadichii, conținând cântările fixe din cadrul slujbelor de zi și de noapte. Acestea sunt transpuneri ale versetelor din *Psaltirea* lui David, realizate de diverși melodiști, în diverse stiluri. Această carte, care a completat tradiția psaltică scrisă a acelor timpuri, s-a impus și s-a răspândit pe scara largă în secolele următoare, cu diverse adaosuri și eliminări de compoziții. Multe dintre aceste manuscrise sunt interesante din punct de vedere tipiconal (pentru prima dată în manuscrisele muzicale) deoarece, în afară de informațiile de natură

exclusiv psaltică pe care le conțin, acestea oferă și instrucțiuni specifice destinate cântăreților și preoților, referitoare la ceea ce trebuie să cânte, precum și detalii despre ritualurile specifice diferitelor slujbe; în unele cazuri, aceste instrucțiuni sunt mai complete chiar decât cele ale Tipicului[1]. Se poate afirma, fără exagerare, că aproape toate cărțile muzicale de tip papadic realizate în secolele al XIV-lea și al XV-lea conțin, într-o măsură mai mare sau mai mică, instrucțiuni tipiconale[2]. Un exemplu elocvent este manuscrisul Cutlumuș 457 (Muntele Athos, a doua jumătate a secolului al XIV-lea), care conține o Papadichie extrem de importantă, cu numeroase îndrumări tipiconale care împreună ar putea constitui un Tipic concis care să includă toate rânduielile tipiconale pentru Vecernie, Utrenie și Sfânta Liturghie. Unele dintre aceste manuscrise, pe lângă modul de interpretare a cântărilor specific Constantinopolului, transmit și tradiția specifică Salonicului, păstrând în același timp anumite reguli tipiconale extrem de precise, formulate într-o manieră completă și detaliată[3]. Apariția pe arie largă a unor instrucțiuni tipiconale în manuscrisele muzicale din acea vreme a avut loc pe fondul existenței unei evidente instabilități în precizarea unei forme tipiconale standardizate; procedurile în acest sens erau încă în curs, astfel încât încă nu exista un Tipic unificat care să ghideze cântăreții în executarea corectă a slujbelor divine. Eforturile autorilor de manuscrise erau orientate asupra evitării dezordinii și confuziei ce ar fi putut rezulta din această lipsă, rezolvând problemele ridicate de arta cântului și asigurând executarea corectă și regulată a slujbelor pe baza unor instrucțiuni clare. Autorii de manuscrise, care erau în același timp si excelenți muzicieni, și-au dovedit competența și în elaborarea Tipicului: fiind foarte buni cunoscători ai ambelor tradiții tipiconale, parohială și monahală, ei au încercat să transmită informații referitoare la conținutul și executarea corectă a slujbelor, conform ambelor tradiții. Astfel a procedat și Simeon al Tesalonicului, expert în muzica bisericească și în elaborarea Tipicurilor și comentator liturgic, atunci când a alcătuit Tipicul Mănăstirii

[1] Cf. inscripțiilor care însoțesc muzica Marii Doxologii, păstrate în mss. Kutloumuș 457, fol. 104b-105a, Sf. Treime Meteora 78, fol. 53, NLG 2062, fol. 36a, 50b-51b, etc.

[2] Cf. mss. Kutloumuș 399, 456 și 457; Filoteu 122; Iviron 973, 984 și 985; Konstamonitu 86; Sinai 1293 și 1312; Metamorphoseos Meteoron 192; Varlaam 210; Sf. Treime Meteora 78; NLG 2401, 2406, 2444, 2454, 2456 și 2458.

[3] Sinaiticus 1312, fol. 28a; Koutloumousiou 457, fol. 332a; Lavras Λ 165, fol. 274a; Lavras E 173, fol. 247a; Lavras E 148, fol. 325a; NLG 899, fol. 192b; NLG 2401, fol. 242a.

Sf. Sofia din Tesalonic (inclus în ms. NLG 2047), având în față manuscrisul muzical NLG 2062, pe care l-a consultat în probleme de terminologie psaltică și de alte informații utile[4]. Această metodă este confirmată de marele maestru al artei psaltice, Gregorios Bounis Alyates, care, sub același imbold, a transmis, în afară de propriile sale manuscrise muzicale, un Tipic destinat bisericilor parohiale, codexul Dochiariou 395, conținând indicații tipiconale din Tipicul Sfântului Sava, precum și din alte manuscrise tipiconale[5]. Slujitorii artei psaltice se disting nu numai prin cunoștințele lor muzicale profunde, ci și prin cunoștințele lor tipiconale, care sunt evidente în aproape toate Papadichiile acelor timpuri și care, în multe cazuri, compensează lipsa unui Tipic propriu-zis.

Răspândirea rânduielilor tipiconale prin intermediul manuscriselor muzicale a continuat și în Papadichiile sau Antologiile ulterioare, fie sub forma unor produse secundare rezultate prin copierea exactă dintr-un manuscris în altul, fie, în cele mai multe cazuri, ca urmare a dorinței autorilor de a păstra și transmite mai departe tradiția tipiconală originală. În sprijinul acestei afirmații am putea cita numeroase manuscrise muzicale, împreună cu numele copiștilor care le-au produs; cu toate acestea, vom menționa doar doi muzicieni importanți, respectiv preotul și economul Antonios (sfârșitul secolului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea) și diaconul călugăr Theodosios Protopsaltul din Smirna (mijlocul secolului al XVIII-lea). Manuscrisele lor autografe, respectiv Codex Iviron 968 și Codex Sf. Paul 146, sunt compilații ale unor Tipicuri, conținând o prezentare clară și detaliată a rânduielilor tipiconale pentru slujbele religioase din Săptămâna Patimilor [5, pp. 548-666] și, respectiv, a uitatei slujbe cântate la Vecernie (*akolouthia)* în ritul catedral [3, pp. 363-372]. Prin urmare, putem trage concluzia că pentru o lungă perioadă de timp – de peste patru secole – manuscrisele muzicale au servit

[4] Pentru informaţii suplimentare despre acest subiect, vezi articolul nostru intitulat „Οἱ ἐκ τοῦ Τυπικοῦ τῆς ἁγ. Σοφίας Θεσσαλονίκης (χφ. ΕΒΕ 2047) ἀπορρέουσες ψαλτικὲς μαρτυρίες", [Aspecte psaltice în Tipicul Mănăstirii Sf. Sofia din Salonic (ms. BNG 2047)], pp. 25-26, care urmează să fie publicat în volumul, dedicat de Facultatea de Teologie a Universităţii Aristotel din Tesalonic memoriei regretatului profesor Ioannis Fountoulis.

[5] Codexul poartă titlul *Τυπικὸν ἀκριβὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας ἀπὸ τοῦ τυπικοῦ τοῦ ἁγίου Σάββα καὶ ἑτέρων ἀθροισθὲν διαφόρων ἔχον καὶ τὰ κεφάλαια τοῦ μοναχοῦ κὺρ Μάρκου, ἐν οἷς ἕκαστον αὐτῶν ζητεῖται χωρίοις· μεθ' ἑτέρων τινῶν ἀναγκαίων σημειώσεων* (Docheiariou 3069.395, fol. 1a).

drept substitute ale Tipicurilor, oferind corurilor bisericilor mănăstirești și parohiale indicații pentru executarea corectă a părților dificile a slujbelor.

Contribuția lui Iacob Protopsaltul la evoluția Tipicului

În timpul secolului al XVIII-lea, Patriarhia Constantinopolului a inițiat o serie de inițiative privind căile și mijloacele de săvârșire a ritualului ortodox. În cadrul acestor inițiative, un rol important l-a avut corectarea cărților liturgice [36, pp. 60-76]. Acest demers a inclus simplificarea analitică a notației muzicale [37, p. 70], tendința spre executarea grăbită a cântărilor pentru a scurta durata liturghiei, și standardizarea ordinii patriarhale de săvârșire a serviciilor divine. Rolul principal în aceste inițiative l-au jucat Protopsalții Catedralei Patriarhale, precum și alți membri ai corului bisericesc, cu toții fiind dedicați tradiției tipiconale și psaltice și vieții liturgice a Bisericii. Patriarhul Chiril al V-lea a cerut Protopsaltului Ioan Trapezuntul să folosească în compozițiile sale muzicale sistemul de notație simplificat. Profesorii de muzică și protopsalții Ioan și Daniel au înființat tradiția psaltică rapidă când Patriarhul Grigorie V a luat măsura de corectare a erorilor „care umpleau cărțile bisericești din cauza neglijenței tipografilor" [32, p. XXXVI], atribuind această sarcină Protopsaltului Iacob[6]. Astfel Iacob, teoretician excelent (potrivit lui Chrysanthos [32, p. XXXVI]) și protopsalt erudit al Marii Biserici (conform spuselor lui Nichifor Kantouniaris, arhidiacon al Patriarhiei Antiohiei[7]), și-a asumat sarcina de a concentra regulile tipiconale și instrucțiunile referitoare la tradiția psaltică patriarhală. El a fost primul Protopsalt care a ținut un caiet cu însemnări în vederea elaborării unui Tipic, înțelegând necesitatea înregistrării regulilor tipiconale după care se săvârșeau serviciile divine în venerabila Catedrală Patriarhală. Mai târziu, Protopsaltul Constantin Byzantios, primul care a consemnat ordinea patriarhală de desfășurare a serviciilor religioase, a făcut aluzie la rolul lui Iacob atunci când a

[6] M. I. Gedeon, [35, p. 66]. Potrivit unei mărturii a preotului Kyriakos Philoxenous, obținută de M. Gedeon, Iacob s-a dedicat un timp îndelungat epurării Penticostarului, acesta fiind și singurul manuscris pe care l-a corectat vreodată.

[7] Xeropotamou 318, fol. 140a ff. Cf. Gr. Th. Stathis, [39, p. 148].

recunoscut că și-a îndeplinit misiunea bazându-se pe însemnările „Protopsaltului de dinainte”[8], respectiv pe cele aparținând lui Iacob.

Realizând anomaliile și discrepanțele existente în desfășurarea slujbelor religioase în numeroase biserici parohiale din timpul său, Iacob a încercat să întocmească un caiet cu regulile de desfășurare a slujbelor bisericești din calendarul liturgic, conform ordinii care domnea la Catedrala Patriarhală, unde a slujit ani de zile[9]. Ni-l putem imagina cu ușurință pe Iacob, încă din primii ani ai activității sale de protopsalt al Catedralei, ținând în mâini un mic caiet și notând în el în permanență indicații tipiconale, reguli de interpretare psaltică și alte observații, scriind pe rânduri sau notând pe margini ce tropar a cântat un anumit cor, la ce oră au început slujbele, ce s-a întâmplat atunci când sărbătorile majore au coincis cu zilele de duminică, iar sărbătorile mobile cu cele fixe, ordinea de urmat atunci când Patriarhul însuși conducea corul, care tropare trebuiau cântate în tempo rapid și care în tempo lent, care tropare puteau fi omise, ce pasaje din Evanghelii trebuiau citite, și multe alte elemente din rânduiala liturgică patriarhală de desfășurare a serviciilor divine. Ni-l putem, de asemenea, imagina adăugând în fiecare an în acel caiet detalii aflate din „citirea” și „utilizarea” anuală a Tipicului. Scopul său era, probabil, acela de a sistematiza toate aceste indicații și de a publica un Tipic care să uniformizeze modul de desfășurare a slujbelor în toate bisericile de limbă greacă, proiect care nu a fost finalizat însă, probabil din cauza morții sale.

În spatele acestui demers se întrezăresc eforturile depuse de Iacob în scopul uniformizării tipiconale, interesul său pentru codificarea și răspândirea ordinii existente și, probabil, un îndemn patriarhal pentru consemnarea modelului de ritual specific Catedralei Patriarhale, care era deja mult mai evoluat față de Tipicurile anterioare. Este evident, de asemenea, rolul Protopsaltului Catedralei Patriarhale de supraveghetor al ordinii liturgice și de responsabil cu aplicarea strictă a regulilor de desfășurare a slujbelor religioase. Acest lucru este confirmat de scrisoarea Patriarhului Neofit al VII-lea, scrisă în anul 1791, pe vremea când Iacob era Protopsalt, din care rezultă că un protopsalt primea un salariu special „ἕνεκεν τῆς χοροστασίας αὐτοῦ, ψάλλοντας ἐν τῷ καθ’ ἡμᾶς πανσέπτῳ

[8] Din titlul primei ediții a Tipicului Protopsaltului Constantin (1838).
[9] În anul 1764, Jacob era numit *Primul Domestic*. Vezi Christos Patrinelis, [38, p. 156].

πατριαρχικῷ ναῷ τοὺς τεταγμένους καιροὺς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀκολουθιῶν καὶ συνελεύσεων, κατ' ἔτος πεντακόσια τεσσαράκοντα γρόσια, ἔτι δὲ καὶ ἑξήκοντα διὰ τὴν φροντίδα καὶ ἐπιστασίαν τοῦ Τυπικοῦ"[36, pp. 59-65].

Astăzi putem afirma pe bună dreptate că, deși necunoscute nouă, însemnările lui Iacob, scrise în calitatea sa de supraveghetor al Catedralei Patriarhale, au reprezentat fundamentul evoluției istorice a Tipicului aflat în uz în prezent, și de asemenea că Iacob a avut un rol esențial în stabilirea ordinii tipiconale actuale.

Propunerea lui Apostolos Konstas pentru un nou Tipic

Cercetările contemporane asupra evoluției și istoriei Tipicului nu au acordat suficientă atenție unui interesant îndrumar tipiconal privind ordinea slujbelor, care cuprindea și câteva observații usturătoare aparținând lui Apostolos Konstas, profesor de muzică eminent, mai tânăr decât Iacob, referitoare la dezordinea liturgică și la persoanele responsabile pentru aceasta. În opinia noastră, motivul cel mai plauzibil pentru ignorarea textului lui Apostolos este faptul că acest text era inclus într-un manuscris muzical, în care pasajele muzicale se împleteau cu preceptele tipiconale, îngreunând identificarea acestora din urmă. Aceste note tipiconale realizate de Konstas Apostolos se regăsesc în manuscrisul din Atena NLG 1869, scris în ianuarie 1821, chiar înainte de izbucnirea Revoluției care a condus la independența Greciei. Inscripția de la începutul cărții dezvăluie natura dublă a conținutului său: „Ἀνθολογία σὺν Θεῷ ἁγίῳ περιέχουσα τὴν τάξιν τοῦ τυπικοῦ μετὰ τῶν ἀναγκαίων μαθημάτων, τοῦ ὄρθρου τε καὶ λειτουργίας..." [20, fol. 1a], în timp ce alte cinci inscripții rezumă conținutul secțiunilor corespunzătoare în care predomină regulile tipiconale[10]. Problema fundamentală, care a funcționat

[10] Biblioteca Națională a Greciei, ms. 1869, fol. 2a: „Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἁγίῳ τῆς τάξεως τοῦ μεσονυκτικοῦ τῆς Κυριακῆς, κατὰ τὸ σύνηθες τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας"; fol. 4a: „Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἁγίῳ τῆς τάξεως τοῦ ὄρθρου ὅταν εἶναι Κυριακή"; fol. 24b: „Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἁγίῳ τῆς τάξεως τοῦ ὄρθρου εἰς δεσποτικὰς καὶ θεομητορικὰς ἑορτάς"; fol. 28b: „Περὶ τῆς τάξεως τοῦ ὄρθρου εἰς τὰς ἑορτὰς τῶν ἁγίων"; fol. 33a: „Ἀρχὴ σὺν Θεῷ ἁγίῳ τῆς τάξεως τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργίας τοῦ Χρυσοστόμου".

ca un stimulent pentru consemnarea ordinii diferitelor slujbe religioase, pare a fi din nou legată de discrepanțele existente între slujbele oficiate în biserici în timpul lui Apostolos, o problemă deja observată încă din timpul lui Iacob, însă rămasă nerezolvată tocmai pentru că notele celui din urmă nu au fost publicate: „διὰ τοῦτο δὲν ὁμοφωνοῦν πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῆς πόλεως εἰς μίαν τάξιν· διὰ τὴν πολύτροπον καὶ ὑπερήφανον γνώμην τῶν προεστῶν τῶν ἐκκλησιῶν· διὰ νὰ δείχνουν ἐπὶ τῆς κρυφῆς ὑπερηφανίας καὶ κενοδοξίας αὐτῶν εἰς τὸν λαόν, τὸ ὅτι εἶναι διδάσκαλοι προκομμένοι καὶ ἄξιοι καὶ πρακτικώτατοι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας[11]· ὅμως, σοφία καὶ μάθησις εἶναι νὰ φυλάγεται ἡ τάξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας ἀπείρακτος καὶ ἀπαρασαύλευτος ὡς καθὼς τὴν ἐσύνθεσαν ἐκείνοι οἱ τοῦ Θεοῦ φανεροὶ ὑπηρέται, οἱ μὲ ἔργων ἅγιοι οὐχὶ μὲ λόγον μόνον· ἐκτὸς τούτου πάλιν; αὕτη ἡ πολύτροπος ἀκολουθία, ποιεῖ τοὺς χριστιανοὺς ὁ καρπὸς αὐτῆς νὰ μένουν ἀπαίδευτοι εἰς τὴν τάξιν τῆς ἀκολουθίας, καὶ νὰ ἐρημοῦνται αἱ ἐκκλησίαι ἀπὸ στολισμὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνθρώπων· εἰ δὲ καὶ εἶχον πάντες μίαν γνώμην, ἦττον πολλὰ εὐκολώτερον νὰ μανθάνει ὁ καθεὶς χριστιανὸς τὴν τάξιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας· καὶ οὕτως εὐκολοτέρῳ τῷ τρόπῳ ἐπρόκοπτον οἱ χριστιανοὶ εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀκολουθίαν· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γένει ἕνα νέον τυπικὸν ἀπὸ τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν καὶ νὰ τὸ βάνουν εἰς τύπον, καὶ νὰ τὸ ἔχει ὁ καθεὶς ἐκκλησιαστικὸς εἰς κάθε χώραν καὶ τόπον καὶ ἐκκλησίαν, νὰ ἠξεύρη τὸ πῶς ἔχει νὰ γένει ἡ κάθε ἀκολουθία· ὡς τὸ ἔκαμεν ὁ ἀληθινὸς ἅγιος προεστὼς Σάββας, ὁποῦ ὁ ἴδιος παντοκράτορ Θεὸς τὸν ἐτίμησε καὶ τὸν ἐδόξασε καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ· καὶ οὕτω νὰ διορθωθεῖ καὶ νὰ εὐκολύνει ἡ τάξις τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀκολουθίας [20, fol. 25b-26b].

Acest text critic extins al lui Apostolos arată clar că problema uniformității tipiconale din bisericile parohiale din Constantinopol, și, prin extensie, din restul lumii ortodoxe, a rămas nerezolvată și în timpul

[11] Aceasta este principala problemă și, în același timp, stimulentul pentru elaborarea Tipicului de către Protopsaltul Constantin, care a abordat problema într-un mod mai elegant, în prefața primei ediții: „Μ' ὅλα ταῦτα, διάφοροι συμπτώσεις ἑορτῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ, μὴ περιεχόμεναι καὶ εἰς ταύτας τὰς Ἑρμηνείας…ἀπογεννῶσι πάλιν τὴν αὐτὴν ἀνωμαλίαν, ἐναντίως τοῦ ὀφειλομένου Ἐκκλησιαστικοῦ διακόσμου καὶ τοσαύτην μάλιστα ἀτοπίαν εἶναι δυνατὸν νὰ βλέπῃ τις εἰς τὸ πρᾶγμα, ὥστε ἄλλην ἁσματικὴν Ἀκολουθίαν, κατὰ τὴν αὐτὴν Ἑορτήν, νὰ ψάλλῃ ἡ μία Ἐκκλησία, καὶ ἄλλην ἡ ἄλλη, πολλάκις καὶ εἰς τὴν αὐτὴν πόλιν· καὶ οὕτω δὲν ὑπάρχει ἡ ὀφειλομένη συμφωνία τῶν ἀκολουθιῶν εἰς τὰς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ".

său, din cauza reînnoirii, modificării și adaptării Tipicului monahal al Sf. Sava la nevoile reale ale parohiilor și a confuziei create drept urmare în materie de Tipic. Deși Apostolos, un om foarte activ, a fost profund preocupat de această problemă, activitățile sale extra-parohiale, excluderea sa din echipa de exegeză și rivalitatea sa cu profesorii Noii Metode l-au împiedicat să se dedice elaborării unui Tipic, în ciuda faptului că acest eminent codicograf grec avea cunoștințele și capacitățile necesare pentru un astfel de demers. Cu toate acestea, trebuie să recunoaștem că acest mesaj de „opoziție" al lui Apostolos – ca urmare a identificării sale cu facțiunea conservatoare a membrilor Patriarhiei – a întărit vocile care solicitau Marii Biserici elaborarea unui nou Tipic și că tonurile sale caustice au funcționat ca o pârghie în decizia Patriarhiei de a revizui și modifica Tipicul.

Tipicurile Protopsalților Constantin Byzantios și George Violakis

Prima persoană care a sistematizat ordinea patriarhală, reglementând desfășurarea slujbelor religioase a fost Constantin Byzantios, Protopsaltul Marii Biserici. Bazându-se pe însemnările predecesorilor săi, pe regulile patriarhiei și pe propria sa experiență, Constantin a publicat un Tipic în anul 1838, cu intenția fermă de a asigura uniformitatea tipiconală între biserici, de a oficializa evoluțiile de până atunci, de a corecta diverse erori și de a adapta practica liturgică la nevoile timpului său. Precursorul acestui Tipic fusese un caiet – probabil similar cu cel ținut de Iacob – în care Constantin notase cu mâna sa regulile și instrucțiunile tipiconale pentru slujbele întregului an. Aceasta este manuscrisul 178 păstrat la Biblioteca Konstantinos Psachos și care include note scrise între anii 1806-1829[12]. Epuizarea primei ediții și erorile și deficiențele constatate în domeniul problemelor tipiconale l-au determinat pe Constantin să scoată o a doua ediție a acestui Tipic, îmbogățit cu câteva ordine și formulat într-un limbaj mai riguros. Tipicul elaborat de el s-a bucurat de o primire favorabilă, iar contribuția sa la dezvoltarea vieții liturgice este considerată epocală.

[12] Conținutul acestui manuscris este descris de preotul Konstantinos Terzopoulos în teza sa de doctorat *Ὁ πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Κωνσταντίνος Βυζάντιος* [Constantin Byzantios, Protopsaltul Marii Biserici a lui Hristos], Fundația de muzicologie bizantină, Studii 9, Atena 2004, pp. 256-270.

În anul 1880, conform corespondenței dintre Patriarhul Ioachim al III-lea și autorul de Tipicuri de la Mănăstirea Pantocrator din Sf. Munte Athos [33, pp. 313-315], Patriarhia a redeschis problema Tipicului, în scopul revizuirii acestuia, „ὅπως γένωνται ἐν αὐτῷ συμπληρώσεως οὐσιωδῶν τινων ἐλλείψεων καὶ ἄλλαι ἀπαιτούμεναι διαρρυθμίσεις πρὸς πληρεστέραν διευκρίνησιν διατυπώσεών τινων αὐτοῦ" [33, p. 313] Urmarea acestor demersuri a fost publicarea Tipicului de către George Violakis, în anul 1888. Acest Tipic a supraviețuit până în prezent și constituie Tipicul oficial urmat de majoritatea bisericilor de limbă greacă[13].

Epilog

Sarcina de îngrijire și supraveghere a Tipicului a fost întotdeauna atribuită unor persoane înzestrate cu o suficientă erudiție muzicală, cu o îndelungată experiență în arta cântului, cu o cunoaștere profundă a Tipicurilor mai vechi și cu un atașament ferm față de tradiția liturgică patriarhală. Aceste cerințe erau îndeplinite în special de cei mai buni slujitori ai artei cântului, Protopsalții, dar și de alți cântăreți versați în probleme de protocol, ritual și rânduială liturgică. Biserica a tratat întotdeauna cu încredere aceste persoane, care au învățat arta cântului din copilărie și au fost instruiți întru respectarea ordinii patriarhale. Aceste persoane, animate de un profund respect față de tradiție și fără a adăuga sau omite ceva din propria lor inițiativă, au procedat la revizuirea și alcătuirea Tipicului „πρὸς εὐταξίαν καὶ λαμπρότητα…τῶν ναῶν καὶ κοινὴν ὠφέλειαν τοῦ ἡμετέρου γένους, καὶ παραμυθίαν καὶ ἀνάπαυσιν τῶν μουσικολογιωτάτων ψαλτῶν" [36, pp. 59-65].

[13] Am ales să mă refer doar pe scurt la aceste Tipicuri, realizate de Protopsalții Constantin și, respectiv, George Violakis, deoarece există două teze care se ocupă pe larg de contribuția și activitatea celor doi Protopsalți menționați mai sus, în domeniul elaborării tipicurilor. Prima este lucrarea Preotului K. Terzopoulos, menționată mai sus (nota 12), iar a doua este studiul nepublicat al lui Dionysios Bilalis Anatolikiotis: *Γεώργιος Βιολάκης˙ ὁ πρωτοψάλτης, ὁ μουσικολόγος, ὁ τυπικολόγος (1820-1911)* [George Violakis: Protopsalt, muzicolog și autor de tipicuri (1820-1911)], Atena 2011.

BIBLIOGRAFIE

A. Manuscrise

[1] Varlaam 210
[2] Dochiaru 3069.395
[3] Sf. Pavel 146
[4] Sf. Treime Meteore 78
[5] Iviron 968
[6] Iviron 973
[7] Iviron 984
[8] Iviron and 985
[9] Lavra Λ 165,
[10] Lavra 173
[11] Lavra E 148
[12] Metamorphoseos Meteoron 192
[13] Konstamonitu 86
[14] Kutlumuș 457
[15] Kutlumuș 399
[16] Kutlumuș 456
[17] Kutlumuș 457
[18] Filoteu 122
[19] Biblioteca Națională a Greciei 899
[20] Biblioteca Națională a Greciei 1869
[21] Biblioteca Națională a Greciei 2401
[22] Biblioteca Națională a Greciei 2406
[23] Biblioteca Națională a Greciei 2444
[24] Biblioteca Națională a Greciei 2047
[25] Biblioteca Națională a Greciei 2454
[26] Biblioteca Națională a Greciei 2456
[27] Biblioteca Națională a Greciei 2458
[28] Biblioteca Națională a Greciei 2062
[29] Biblioteca Națională a Greciei
[30] Sinai 1293
[31] Sinai 1312

B. Volume de referință

[32] CHRYSANTHOS de Madytos, Arhiepiscop, *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς* [Great Theory of Music], Trieste, 1832

[33] DMITRIEVSKIJ, Aleksej, *Opisanie liturgitseskich rukopisej III*, Typika, Saint Petersburg, 1917 (= Hildesheim 1965)

[34] FOUNTOULIS, **Ioannis,** *Τελετουργικὰ θέματα* [Teme rituale], Atena, 2002

[35] GEDEON, M. I., *Ἱστορία τῶν τοῦ Χριστοῦ πενήτων 1453-1913* [Istoria slujitorilor săraci ai lui Hristos 1453-1913], vol. II, Atena, 2010

[36] GEDEON, M. I., *Παιδεία καὶ πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας* [Educația și starea de sărăcie în țara noastră în ultimele secole], Constantinopol, 1893

[37] HADJIGIAKOUMIS, Manolis , *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἅλωση (1453-1820)* [Muzica ecleziastică a elenismului după căderea Constantinopolului (1453-1820)], Atena, 1999

[38] PATRINELIS, Christos, *Protopsaltae, Lampadarioi, and Domestikoi of the Great Church during the Post-Byzantine Period (1453-1821), Studies in Eastern Chant*, vol. III, Londra, 1976

[39] STATHIS, Gregorios, Th. *Τὰ χειρόγραφα Βυζαντινῆς μουσικῆς – Ἅγιον Ὄρος* [Manuscrisele de muzică bizantină – Muntele Athos], vol. I, Atena, 1975